

LEIDINIO „AUTOVEŽIMIS“ (1940 M.) TERMINIJOS ANALIZĖ

Angelika Petrėtienė¹, Laurynas Makaravičius²

Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Saulėtekio al. 11, LT-10223 Vilnius, Lietuva
El. paštai: ¹lkk@vgtu.lt; ²tiauto@vgtu.lt

Straipsnyje aptariama J. Levano knygos „Autovežimis“, išleistos 1940 m. (tekste trumpinama – A), terminija (tiek transporto, tiek kiti, transporto srityje vartojami (daugiausia fizikos ir chemijos), terminai). Apžvelgiami vientisiniai ir sudėtiniai terminai, nagrinėjama sinoniminė terminų raiška. 3-ajame skyriuje pateikiami neišlikę arba pakitusios formos terminai. Stengtasi nustatyti, kokie terminai juos pakeitė. Nustatyti dabartiniai terminai, tekste rašomi su kabutėmis, cituojami iš *Kalbos patarimai* (2005), Katalynaitė *et al.* (1995), Keinys *et al.* (2000), Vaitkevičiūtė (2007), Žitkutė (1996) šaltinių. Taip pat teikiami iš Valstybinės lietuvių kalbos komisijos Terminų banko (pasinaudota Gaivenis *et al.* (2000), Geleževičius *et al.* (2004), Palenskis *et al.* (2007), Švenčianas *et al.* (2004), Valiukėnas *et al.* (2006) šaltiniais. Nustatant terminų reikšmes remtasi ir Giedra *et al.* (2006) esančiomis automobilio konstrukcijų, sistemų schemomis, diagramomis. Leidinio kalba pateikiama autentiška.

Reikšminiai žodžiai: vientisiniai ir sudėtiniai terminai, tarptautiniai žodžiai, neteiktinos svetimybės, sinoniminė terminų raiška, neišlikę terminai, pakitusios formos terminai.

doi:10.3846/cpe.2012.18

Įvadas

„Autovežimio“ autorius Juozas Levanas – Kauno policijos mokyklos automobilizmo lektorius. Yra žinoma, kad 1933 m. kovo 18 d. PAD įsakymu Nr. 9 J. Levanas buvo paskirtas Kauno miesto policijos nuovados viršininko padėjėju (*Lietuvos kelių ...*). Eidamas šias pareigas skaitė automobilizmo paskaitas Kauno miesto policijos tarnautojams. To meto laikraštyje „Policija“ informuota: *Kursuose dėsto ir juos veda judėjimo nuovados viršininko padėjėjas p. Levanas. Paskaitos iš pradžių vykdavo Kauno miesto pradžios mokykloje Nr. 11, o dabar vyksta aukštesniojoje policijos mokykloje, kur su epidiaskopu pagalba yra demonstruojamos kursų klausytojams įvairios automobilio motoro dalys (Policija... 1933)*. Tame pačiame laikraštyje J. Levanas publikavo straipsnius automobilizmo tematika: „Judėjimo nelaimės Kauno mieste

1934 m.“, „Kuris važiuotojas turi pirmumą skersgatvyje?“. O 1935 m. šiame laikraštyje aptinkamas įrašas, kad J. Levanas savo prašymu nuo rugpjūčio 15 d. atleistas iš Kauno miesto policijos nuovados viršininko pareigų (*Policija... 1935*). Greičiausiai nuo tada jis ir pradėjo dirbti Kauno policijos mokyklos automobilizmo lektoriumi. 1938 m. laikraštyje „Kardas“ pristatoma 50 p. J. Levano knyga „Automobilių kliūtys“ (*Kardas... 1938*), o po dvejų metų pasirodo ir „Autovežimis“. Šis leidinys buvo apžvelgtas jau minėtuose periodikos leidiniuose „Kardas“ (1940) ir „Policija“ (1940), taip pat laikraštyje „XX amžius“ (*XX amžius... 1940*).

Tai plačios apimties (305 p.) vadovėlis, autoriaus žodžiais tarant, „pirmas mėginimas mūsų kalba aprašyti visą automobilizmo kursą“. Jį sudaro šie pagrindiniai skyriai: *Įvadas*,

I. Vidaus degimo variklis, II. Automobiliniai varikliai, III. Variklio vėsinimas, IV. Variklio tepimas, V. Variklinis kuras, VI. Karbiuracija, VII. Degamosios medžiagos teikimas, VIII. Ypatingos automobilinių variklių konstrukcijos, IX. Autovežimio elektros įrengimas, X. Autovežimio griaučiai – chasis (šasi), XI. Priedai. Skyriai suskirstyti į poskyrius, knyga gausiai iliustruota (pateikti 184 paveikslai).

1 pav. pateiktas antraštinis aptariamojo leidinio lapas.



1 pav. Antraštinis leidinio „Autovežimis“ lapas

Tai, kad terminijos tvarkybai tuo laikotarpiu buvo skiriama daug dėmesio, pagrindžia ir „Autovežimio“ autoriaus J. Levano žodžiai: *Berašydamas šį dalykėlį, susidūriau su ryškesniu sunkumu – terminologija. Dabar pas mus įvairūs autovežimio ar jo variklio mechanizmai bei atskiros jų dalys taip įvairiai vadinamos (dažnai net svetimbėmis), kad teko imtis suvienodinimo, pasitariant su vienu kitu kalbamojo dalyko mokovu (1940: 2).*

Leidinio „Autovežimis“ terminai nagrinėjami formos atžvilgiu (išskirtos vientisinių ir sudėtinių terminų grupės), aptariama

sinoniminė terminų raiška. Atsižvelgta į išlikimo, įsigalėjimo dabartinėje transporto terminijoje aspektą: neišlikę (ar pakitusios formos) terminai aptarti 3-iajame skyriuje.

Vientisiniai terminai. Sinoniminė terminų raiška

Leidinyje „Autovežimis“ rasta daug iki šių dienų išlikusių vientisinių lietuviškų terminų. Kaip teigia K. Gaivenis, „Vientisiniai terminai yra ne tik pirminiai (paprastieji) žodžiai, bet taip pat ir įvairūs vediniai, sudurtiniai žodžiai“ (Gaivenis 2002: 17). (Čia minimi ir tikrieji skoliniai, vientisiniai terminai, turintys sinonimus, aptarti toliau.). Pvz.: *adatas* A 126, *alyva* IŠ 32, *antgalis* A 195, *apvija* A 186, *apsisukimas* A 11, *ašis* A 11, *daly* A 23, *degiklis* A 181, *degimas* A 139, *diržas* A 83, *dumplės* A 139, *duslintuvas* A 58, *garsintuvas* A 218, *garvežys* A 16, *geležinkelis* A 278, *gesintuvas* A 110, *gnybtas* A 180, *grąžtas* A 53, *graižtvos* A 195, *įkalnė* A 11, *įsiurbimas* A 33, *išmetimas* A 26, *kelias* A 198, *keleivis* A15, *kelionė* A 89, *keltuvas* A 180, *kibirkštis* A 193, *kniedės* A 223, *kūgis* A 5, *krova* A 11, *kroviny* A 21, *kumšteliai* A 55, *laidas* A 177, *laidininkas* A 168, *laikiklis* A 118, *lemputės* A 181, *lėktuvas* A 16, *lingės* A 223, *lopas* A 239, *matuoklė* A 94, *mišinys* A 27, *mova* A 259, *nelaidininkas* A 168, *nuošimtis* A 102, *padanga* A 237, *pamina* A 270, *plaktukėlis* A 189, *plentas* A 238, *posūkis* A 11, *priekaba* A11, *prielaja* A 215, *priežiūra* A 298, *purkštukas* A 102, *pusašiai* A 11, *raktas* A 118, *ratai* A 11, *rėmas* A 223, *riebokšliai* A 229, *ruožas* A 16, *sankaba* A 214, *sąranka* A 179, *sąsuka* A 238, *saugiklis* A 188, *sauskeliai* A 9, *sėdynės* A 15, *siurbimas* A 134, *siurblys* A 82, *skersgatviai* A 217, *skirstytuvas* A 187, *skląstis* A 129, *skridimas* A16, *sliemas* A 283, *smagratis* A 49, *spaudimas* A 134, *sraigatas* A 59, *stebulė* A 232, *stabdžiai* A 224, *stipinas* A 232, *stūmoklis* A 23, *suktuvas* A 53, *susisiekimas* A 10, *suspaudimas* A 26, *svirtelė* A 115, *svirtis* A 115, *šerdis* A 139, *šulinėlis* A 116, *švaistiklis* A 23, *tarpiklis* A 38, *tiltas* A 9, *tirpinys* A 88, *tepalas* A 292, *traukinys* A 16, *tūris* A 27, *vairas* A 283, *vamz-*

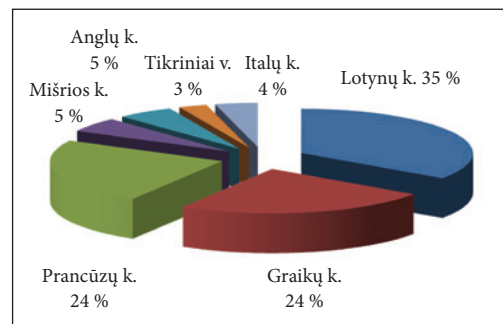
delis A 134, *vamzdis* A 58, *variklis* A 9, *varžtas* A 37, *važiavimas* A 10, *verslas* A 21, *veržlė* A 47, *vieškeliai* A 238, *vožtuvas* A 112, *žibalas* A 292, *žiedas* A 39, *žvakė* A 37.

Rasta tik keletas vartotinių hibridų, pvz.: *automobilininkas* A 238, *kursavimai* A 10, *prieškameris* A 151.

„Autovežimyje“ gausu tarptautinių terminų (tarptautiniai terminai, turintys sinonimus, aptarti toliau), pvz.: *adhezija* (lot. *adhaesio* – sukibimas, prilipimas) A 237, *aerodinamika* (*aero-* + gr. *dýnamis* – jėga) A 16, *akumuliatorius* (lot. *accumulator*) A 200, *ampermetras* (*amper(as)* + gr. *métron*) A 212, *amortizatoriai* (pranc. *amortir* – silpninti, švelninti) A 223, *anodas* A 170 (gr. *ánodos*), *areometras* (gr. *aráios* + gr. *métron*) A 174, *armatūra* (lot. *armatura*) A 96, *asbestas* (gr. *ásbestos* – neužgesinamas) A 37, *autobusas* (*auto-* + lot. (*omni*)*bus* – visiems) A 255, *automobilis* (gr. *autós* + lot. *mobilis*) A 9, *automobilizmas* A 9, *aviacija* (pranc. *aviation* < lot. *avis* – paukštis) A 11, *babitas* (tikr. v.) A 47, *baterija* (pranc. *batteria*) A 171, *benzinas* (it. *benzina* < lot. *benzoe*) A 11, *ciklas* (lot. *cyclus*) A 36, *depolarizatorius* (*de-* + pranc. *polariseur*) A 171, *diskas* (gr. *dískos*) A 242, *ekonomaizeris* A 127 (angl. *economizer*), *elektra* (gr. *elektron*) A 167, *elektrodas* (*elektro-* + gr. *hodós*) A 170, *elektrolitas* (*elektro-* + gr. *lýtos*) A 170, *elektromagnetas* (*elektro-* + gr. *mágnēs*) A 139, *elektrotechnika* (*elektro-* + gr. *technikós*) A 169, *fajetonas* (plg. vardą senovės graikų Saulės Dievo Helijo sūnaus Fajetono) A 18, *firma* (it. *firma*) A 22, *fibra* A 188 (lot. *fibra*), *garažas* (pranc. *garage*) A 238, *generacija* (lot. *generatio*) A 144, *hidrodinamika* (*hidro-* + gr. *dynamikós*) A 16, *indukcija* (lot. *inductio*) A 167, *inkaras* (angl. *anchor*) A 213, *inžinierius* (pranc. *ingénieur*) A 9, *izoliacija* (pranc. *isolation*) A 195, *kalorija* (pranc. *calorie*) A 103, *kamera* (lot. *camera* – gr. *kamara*) A 31, *karbiuracija* (pranc. *carburation*) A 109, *karteris* (angl. *carter*) A 23, *katodas* A 170 (gr. *káthodos*), *kilometras* (*kilo* + gr. *métron*) A 13, *koeficientas* (*ko-* + lot. *efficiens*) A 304, *kompensatorius* (lot. *compenso*) A 277, *kompresorius* (lot. *compresor*) A 278, *kondensatorius* (pranc. *condenseur*

A 185, *konstrukcija* (lot. *constructio*) A 165, *konstruktorius* (lot. *constructor*) A 10, *kordas* (pranc. *corde*) A 234, *korektorius* (lot. *corrector*) A 119, *kubatūra* (pranc. *cubature*) A 129, *limuzinai* (pranc. *limousine*) A 15, *litražas* A 304 (pranc. *litrage*), *mašina* (pranc. *machine* < lot. *machina*) A 9, *manometras* (gr. *manós* + gr. *métron*) A 278, *mechanizmas* (pranc. *mécanisme*) A 36, *membrana* (lot. *membrana*) A 217, *motociklas* (lot. *motor* + gr. *kýklos*) A 21, *numeris* (lot. *numerus*) A 217, *polius* A 186 (lot. *polus*), *propeleris* (angl. *propeller* < lot. *propello*) A 79, *protektorius* (lot. *protector*) A 237, *radiatorius* (lot. *radio*) A 81, *reflektorius* (lot. *reflecto*) A 216, *remontas* (pranc. *remonte*) A 93, *rotorius* (lot. *roto*), A 203 *satelitas* A 266 (lot. *satelles*, dėl reikšmės: 4. planetinės pavaros krumpliaratis, kurio ašis įtaisyta vediklyje ir sukasi kartu su juo apie centrinę krumpliaratį, plg. Vaitkevičiūtė 2007: 979), *soda* (it. *sòda*) A 88, *spiritas* (lot. *spiritus*) A 101, *taktas* A 28 (lot. *tactus*), *technika* (gr. *téchnē*) A 9, *temperatūra* (lot. *temperatura*) A 28, *termometras* (gr. *thermó* + gr. *métron*) A 84, *termostatas* (gr. *thermó* + gr. *stát*) A 84, *turbina* (pranc. *turbine*) A 154, *vakuumas* (lot. *vacuum*) A 117, *ventiliatorius* (lot. *ventilator*) A 79.

Tarptautinių terminų kilmės duomenys procentais pateikti 2 pav.



2 pav. Leidinio „Autovežimis“ tarptautinių terminų kilmės duomenys procentais

„Autovežimyje“ rasta palyginti nedaug neteiktinų svetimybų (barbarizmų). *Misingis* A

85 šiuo metu įvardijamas liet. terminu *žalvaris*. Kalbant apie kitas tekste aptiktas svetimybės, reikia išskirti svetimybių ir jų atitikmenų sinonimiją, nes svetimybių *balkiai*, *gagas*, *soferis*, *špižius*, *špūlė* atitikmenys (*sijos*, *greitis*, *vairuotojas*, *ketus*, *ritė*) vartojami sinonimiškai arba greta teikiami skliaustuose. Pvz.: <...> užtat ji daroma dvigubos T formos profilio, panašiai kaip geležiniai balkiai A 228. Taip pat dažnai sutinkami rėmai, turį įstrižaines bei kryžmines sijas išilginėms sijoms sujungti A 222; Žvakės perkaista tada, kai variklis būva labai apkrautas, t. y. kai sunkiai veikia dideliu gazu A 197. Šių automobilių svoris buvo nuo 10 iki 25 tonų, pavažumas iki 5 tonų naudingos krovos, greitis – 3 – 10 km per valandą; <...> kurios iš soferio sėdynės traukėmis reguliuojamos <...> A 84. Akumulatoriaus vieta dažniausiai būva po vairuotojo kojų esančiomis grindimis <...> A 174; Cilinderis paprastai daromas iš pilkojo špižiaus (ketaus) <...> A 36; Dabartiniai modernūs automobiliniai varikliai vietoj aukštos įtampos magnetinio degiklio turi indukcinę špūlę (ritę) A 199 <...>.

Aptariamajame tekste aptikti barbarizmai *bryleris*, *tavotas*, hibridinės darybos žodis *tavotinė* ir greta skliaustuose esanti ntk. svetimybė *štauferis* teikiami ir kaip sudėtinių sujungtinių terminų komponentai: *tam tikras užlenkimas – bryleris* A 37, *tirštas tepalas – tavotas* A 229, *tepalinė – tavotinė (štauferis)* A 298. Pvz.: *Apatinėje cilindero dalyje yra tam tikras užlenkimas – bryleris* <...>; *Rutulinės gulyklos tepamos tirštu tepalu – tavotu* <...>; *Anksčiau įvairūs sąnariai buvo aprūpinami tam tikromis tepalinėmis – tavotinėmis (štauferiais)*. *Tavotas* šiuo metu įvardijamas tarptautiniu terminu *solidolas* (TŽŽ 1080), *tavotinė (štauferis)* – tekste minimu liet. terminu *tepalinė* (DLKŽ 840, VLŽ 337).

„Autovežimyje“ sinonimiškai vartojama neteiktina svetimybė *chassis* (*šasi*) A 15 ir neprijęs atitikmuo *autovežimio griaučiai (chassis)* A 222. Dabar ši realija vadinama: *automobilio arba traktoriaus važiuoklė su transmisija (be kėbulo ir kabinos)* (plg. Vaitkevičiūtė 2007: 1059). Taip pat aptikta sinonimijos atvejų, kai sąvoka pavadinama:

a) skolintu terminu ir lietuvišku žodžiu. Jie vartojami sinonimiškai arba lietuviškas žodis pateikiamas skliaustuose, pvz.: *diametras* TŽŽ 239 ir *skersmuo* DLKŽ 701, pvz.: *Antrinė apvija labai ilga ir plona: jos ilgis apie 2.000 m., diametras apie 0,08 mm* A 184. <...> *į šulinėlį benzinas priteka pro kalibruotą skylutę, kuri yra daug mažesnio skersmens* <...> A 117. Šiuo metu pirmenybė teikiama lietuviškam terminui; *rolikai* ir *kūneliai* A 229 (pvz.: *Šių rutulinių gulyklų rutulėlių vietoje gali būti įvairios formos kūneliai (rolikai)* <...>). Šiuo metu vartojamas lietuviškas terminas *ritinėliai* (plg. PATŽ 84 rus. *ролик*, angl. *roller*, vok. *Rolle*).

Toliau teikiamų sinonimijos atvejų pirmasis komponentas vartojamas iki šių dienų, antrojo ilgainiui atsisakyta:

difuzorius (TŽŽ 243) ir *gerklė*, pvz.: *Tas oro takas ties purkštuko galvute yra susiaurintas, sudarydamas difuzorių (gerklę)* A 114;

filtras (TŽŽ 338) ir *koštuvas*, pvz.: *Tam reikalui siurblys nuo esamos variklio kartery alyvos atskirtas alyvos filtru (koštuvu)* A 98. *Sausai filtruojant dujas, jos valomos įvairiais koštuvais: metaliniais, koksiniiais, audekliniais* A 145;

karoserija (TŽŽ 526) ir *dėžė*, pvz.: *Autovežimio chassis (3 pav.) siaura prasme vadinšime visą tą jo įrengimą, kuris lieka nuėmus variklį ir karoseriją (dėžę)* A 222;

traktorius (TŽŽ 1108) ir *vilktuvas*, pvz.: <...> *anglai naudojo garinius automobilius ir vilktuvus (traktorius), traukiančius paskui save keletą priekabų artilerijos sviediniams ir maistui kariuomenei vežti* A 11;

b) vientisinio tarptautinio termino ir sudėtinio termino. Vientisiniai terminai dažniausiai teikiami šalia skliaustuose, kartais siejami jungtuku *arba*, pateikiami kaip paaiškinimai, pvz.:

dielektrikas (TŽŽ 241) ir *izoliacijos lapeliai*, pvz.: <...> *aliuminijo ar stanijolio (iš medžiagų daromi kondensatoriai) lapai tarpusavy atskiriami izoliacijos lapeliais, dielektriku vadinamais* A 191;

deflektorius (TŽŽ 219) ir *stūmoklio dugno ketera*, pvz.: *Ta stūmoklio dugno ketera, deflektorium vadinama, į išmetamojo vamzdžio pusę yra nuolaidi* <...> A 165;

kolektorius (TŽŽ 561) ir *renkamasis žiedas*, pvz.: *Kitu galu antrinė apvija prijungta prie misinginio kolektoriaus (renkamojo žiedo) A187; rotoriai* (TŽŽ 964) ir *orą varą velenai*, pvz.: *A ir B – orą varą velenai (rotoriai) A 141;*

semaforai (TŽŽ 988) ir *krypties rodyklės*, pvz.: *Krypties rodyklės, arba semaforai, yra prietaisai nurodyti autovežimio važiuavimo kryptčiai skersgatviuose A 217;*

starteris (TŽŽ 1037) ir *elektrinis įrengimas*, pvz.: *Daugcilindrinų variklių smagračiai aplink save turi dantytą žiedą, kuris su tam tikro elektrinio įrengimo (starterio) pagalba paleidžia variklį A 50;*

transmisijos ir perduodamasis mechanizmas, pvz.: *Labai dažnai perduodamasis mechanizmas transmisijomis vadinamas A 240. Šiuo metu teiktinesnė vienaskaitinė žodžio transmisija forma (plg. PATŽ 101, TŽŽ 1110, VLŽ 340, DLKŽ 852);*

karbiuratorius (TŽŽ 522) ir *dujų maišytuvas*, pvz.: *Kiekvienas dujų generatoriaus įrengimas sudarytas iš šių keturių stambesnių dalių: <...> 4) dujų maišytuvo (karbiuratoriaus) A 142;*

c) sudėtinio termino (sudaryto iš lietuviško ir taptautinio dėmens), ir vientisinio lietuviško termino, pvz.:

dujų generatorius (VLŽ 243) ir *krosnis*, pvz.: *Krosnis, arba pats dujų generatorius, skirstoma į dvi stambesnes patalpas <...> A 143;*

d) vientisinio tarptautinio ir sudėtinio termino (sudaryto iš dviejų tarptautinių dėmenų), pvz.: *diferencialas* (VLŽ 233, DLKŽ 122) ir *diferencialinis mechanizmas* (pvz.: <...> *sukonstravo diferencialinį mechanizmą (dabar vadinamą diferencialu) A11;*

e) dviem tarptautiniais terminais, pvz.:

generatorius (VLŽ 243, PATŽ 210) ir *dinama*, pvz.: *Neretai dinamą vadinama generatorium A 105.*

Atkreiptinas dėmesys, kad DLKŽ teikiami ir *dinama* 124, ir *generatorius* 170. Oficialiuosiuose kalbos stiliuose įsivertino terminas *generatorius*. Šis terminas pradėtas vartoti gerokai vėliau nei *dinama*. XIX a. pabaigos–XX a. pradžios šaltiniuose aptinkama: *dinamo-ėlektriszka maszyna* V 1889 5 73; *dinamo mašina (dinamo elektrinė mašina)* ŠF II 75 (Kaulakienė 2009: 266). Tekste terminas *dinama* teikiamas ir kaip

dvižodžio termino, kurio šalutinį dėmenį sudaro priesagos *-inis, -ė* būdvardis, komponentas, pvz.: *serinė dinamą A 206, šuntinė dinamą A 206. Terminą dinastarteris A 215, kurių vienas iš komponentų yra žodis dinamą, pakeitė dvižodis terminas starteris generatorius (VLŽ 325);*

f) dviem hibridinės darybos žodžiais (vienas iš jų teikiamas skliaustuose), pvz.:

metalinės trinkutės (kaladėlės), pvz.: *Paprastai firmos savo varikliams duoda atitinkamo storumo metalines trinkutes (kaladėles) <...> A 56. Pažymėtina, kad šiuo metu vartojamas priesagos *-elė* vedinys *trinkelės* (DLKŽ 857, VLŽ 340). Iš žodžių *trinka, kaladė* padaryti santykiniai būdvardžiai tekste vartojami ir kaip sudėtinų terminų pažymimieji žodžiai, pvz.: *trinkiniai (kaladiniai) stabdžiai A 271 (pvz.: Praktikoje dažniausiai sutinkamos trys stabdžių rūšys: 1) trinkiniai (kaladiniai) <...>);**

g) tarptautinis terminas *nafta* (TŽŽ 746) tekste įvardijamas ir neteiktina svetimybė *gazolis*, ir dvižodžiu terminu *žemės alyva*, pvz.: <...> *karštis toli prašoksta gazolio (naftos) savaiminio užsidegimo temperatūrą A 148; Benzinas yra žemės alyvos (naftos) distiliatas <...> A 99;*

h) sudėtinio dvižodžio (sudaryto iš dviejų tarptautinių dėmenų) ir vientisinio skolinto termino:

akumuliatoriaus elementai (VLŽ 238) ir *celės*, pvz.: *Jis gerai laikomas, jei atskiri akumuliatoriaus elementai (celės) neiškraunami žemiau 1,8 volto A 177;*

i) hibridinės darybos žodžio ir sudėtinio termino (sudaryto iš dviejų lietuviškų dėmenų): *vulkanizavimas* (DLKŽ 944) ir *karštas lopymas*, pvz.: *Be čia aprašyto šalto kljavimo, yra dar karštas lopymas, arba vulkanizavimas A 239;*

j) lietuviško termino ir hibridinės darybos žodžio:

čiaupeliai (dabar teiktinesnė nedeminuotinė forma *čiaupai* VLŽ 227) ir *kraneliai*, pvz.: *Jei variklis (motociklo) turi kompresinius čiaupelius (kranelius), tai mišinio tinkamumą galima patikrinti <...>;*

k) dviem lietuviškais terminais (dviem vientisiniais ar vientisiniu ir iš dviejų lietuviškų dėmenų sudarytu sudėtinu terminu):

gaubtas A 139 (VLŽ 242) ir *užmovas*, pvz.: <...> *vamzdeliu K, sujungtu su benzino baku, siurbia į stiklinį gaubtą (užmovą) H benzina* A 229;

spyruoklė A 158 (VLŽ 322) ir *plunksna*, pvz.: 100 pav. 106c – *vožtuvėlio spyruoklė*. <...> *išcentrikai pp, dvigubų plunksnų spaudžiami, grįžta atgal* A 205;

lagaminas A 22 (DLKŽ 349) ir *lengvas vežinys*, pvz.: *Autobusais vadinami autovežiniai, skirti keleiviams ir jų lengvam vežiniui (lagaminui) vežti* A 22.

Tekste vartojamas ir šių dienų terminas *guolis* (-iai), ir neprigijęs tos pačios realijos pavadinimas *gulykla* (-os). Tai, kad šis žodis buvo vartojamas ir aptariamajai realijai pavadinti, iliustruoja 3 pav. pateiktas 4-ojo dešimtmečio laikraštyje Lietuvos auto publikuotas reklaminis skelbimas.



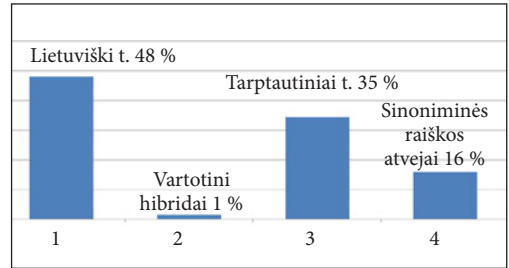
3 pav. Laikraščio „Lietuvos auto“ (1932 m. Nr. 9) guolių reklamos pavyzdys

Aptikta daug pavyzdžių, kur aptariamieji žodžiai vartojami ir kaip dvižodžių ar trižodžių terminų pagrindiniai dėmenys, todėl galima išskirti tam tikrus jų lizdus:

guoliai: *babitiniai guoliai* A 49, *priekinės ašies lingių pirštų guoliai* A 222, *užpakalinės ašies lingių pirštų guoliai* A 222;

gulyklos: *alkūninio veleno švaistiklinės gulyklos* A 94, *inkaro gulyklos* A 186, *priešakinių ratų gulyklos* A 291, *rutulinės, babinės gulyklos* A 46, *rutulinė gulykla* A 229, *satelitų dėžės gulykla* A 267.

4 pav. pateikta apibendrinamoji vientisinių terminų ir terminų, turinčių sinonimus, pasiskirstymo diagrama procentais. Paveiksle pateikti duomenys rodo, kad „Autovežimyje“ rasta 48 % (106) lietuviškų terminų, 1 % (3) vartotinių hibridų, 35 % (76) tarptautinių terminų ir 16 % (35) sinoniminės raiškos atvejai.



4 pav. Vientisinių terminų ir terminų, turinčių sinonimus, pasiskirstymas procentais

Sudėtiniai terminai

Aptariamąsios grupės terminų derinamieji pažyminiai dažniausiai reiškiami santykiniais būdvardžiais, sudarytais su priesaga *-inis* (-ė), pvz.: *aliumininis indas* A 40, *alkūninis velenas* A 240, *asbestiniai žiedai* A 247, *asfaltiniai plentai* A 238, *atsarginės padangos* A 237, *automatinė sankaba* A 210, *benzininis variklis* A 11, *bronziniai padėklai* A 48, *diskinė sankaba* A 244, *duraliumininiai švaistikliai* A 46, *ebonitinė dėžė* A 173, *elektroninis stūmoklis* A 41, *fibrinis pamatas* A 202, *galvaniniai elementai* A 170, *grafitiniai milteliai* A 237, *guminė žarna* A 299, *išcentrinis siurblys* A 83, *juostiniai stabdžiai* A 271, *karbiuratorinis variklis* A 147, *kardaninis velenas* A 240, *kojinis stabdys* A 270, *kompresiniai žiedai* A 92, *krovininis automobilis* A 21, *kumštelinis velenas* A 55, *kumštelinis žiedas* A 202, *kūginė pavara* A 265, *magnetinis laukas* A 185, *medinis ratlankis* A 232, *mediniai stipiniai* A 232, *medinė stebulė* A 232, *metalinė plokštelė* A 39, *metalinės dalys* A 38, *metaliniai grandikliai* A 199, *plieniniai švaistikliai* A 46, *plieninis diskas* A 245, *pneumatinis stabdys* A 205, *priekiniai ratai* A 276, *priekinis stiklas*

A 18, *priekinė ašis* A 293, *rankinis stabdys* A 270, *redukcinis vožtuvas* A 136, *sliekinė pavara* A 265, *stūmoklinis siurblys* A 156, *šamotinės plytelės* A 143, *šarminiai akumuliatoriai* A 181, *variklinė alyva* A 292, *variniai bei angliniai elektrodai* A 209, *užpakaliniai ratai* A 261, *užpakalinis tiltas* A 270, *žiedinis tarpiklis* A 195.

Mažai pavyzdžių, kuriuose derinamasis pažymynys išreikštas kokybiniu būdvardžiu, skaitvardžiu, pvz.: *riebus mišinys* A 110, *ketverios durys* A18, *šaltas variklis* A 150.

Aptikta derinamųjų pažymių, reiškiamų įvardžiuotinais būdvardžiais, pvz.: *lengvieji metalai* A 232, *lengvasis automobilis* A 21. Tekste aptinkamas ir su neįvardžiuotiniu būdvardžiu sudarytas dvižodis terminas *lengvi automobiliai* A 255. Tokia variantinė raiška, galima sakyti, – besitęsiančios tendencijos skirti rūšinius dėmenis pavyzdys. Šis norminimo kriterijus pastebimas ir gerokai anksčiau publikuotuose šaltiniuose. Pvz., A. Kaulakienės monografijoje *Lietuvių fizikos terminijos raida* aptinkama, kad daug sudėtinių terminų rūšinių dėmenų, išreikštų įvardžiuotine forma, vartojama 1919 m. Ig. Končiaus rankraštyje *Fizika: Fizikos vadovėlis gimnazijoms*. Kaip teigia autorė, <...> jau tuomet Ig. Končius buvo įsitikinęs, kad rūšinėms sąvokoms pavadinti tikslinga vartoti įvardžiuotines būdvardžių ar dalyvių formas. <...> Kita vertus, tokios nuostatos ištakų galima rasti <...> *Keleivyje*, plg. *galvaniškasis stulpas* K 1851 13 50, *magnetiškoji syla* K 1851 13 50 <...> (Kaulakienė 2009: 68).

Rasta sudėtinių terminų, kurių derinamieji pažyminiai reiškiami neveikiamosios rūšies dalyviais, pvz.: *išmetamosios dujos* A 31, *kaitinamoji žvakė* A 152, *skirstomasis velenas* A 37, *sprogstamasis mišinys* A 101, *varomieji ratai* A 10.

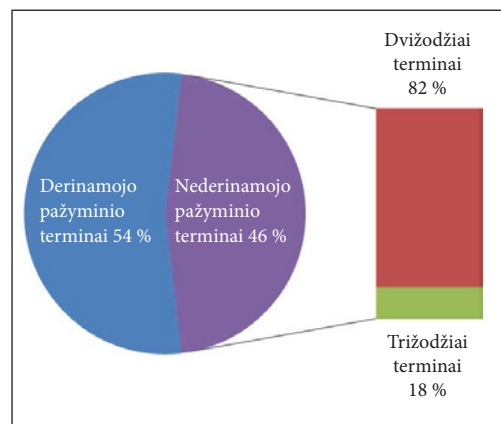
Nederinamojo (valdomojo) pažyminio grupės didžiumą sudaro dvižodžiai terminai, kurių pažymynys išreikštas kilmininko linksniu, pvz.: *akumuliatoriaus plokštelės* A 174, *alyvos siurblys* A 97, *bako dangtelis* A 134, *benzino bakas* A 116, *darbo taktas* A 24, *degimo kamera* A 150, *dujų valytuvas* A 142, *elektros srovė* A 168, *inkaro apvija* A 182, *inkaro šerdis* A 191, *įsiurbimo taktas* A 27, *išmetimo taktas* A 35, *karbiurato-*

rius plūdė A 112, *oro filtrai* A 292, *oro kamera* A 149, *motociklų varikliai* A 200, *oro siurblys* A 136, *oro vožtuvas* A 233, *perdavimo mechanizmas* A 222, *rato stebulė* A 229, *rato stipinas* A 229, *sankabos pamina* A 241, *signalai: šviesos ir garso* A 216, *skirstytuvo dangtelis* A 201, *srovės grandinė* A 186, *stūmoklio eiga* A 25, *stūmoklio pirštas* A 39, *stūmoklio žiedai* A 43, *suspaudimo laipsnis* A 28, *suspaudimo taktas* A 27, *švaistiklio galvutė* A 45, *tepimo sistema* A 95, *vairo pirštas* A 283, *vairo ratas* A 282, *vandens siurblys* A 82, *variklio tepimas* A 92, *variklio paleidimas* A 81, *veleno alkūnė* A 24, *veleno kumštelis* A 55, *ventiliatoriaus diržas* A 208, *vožtuvo spyruoklė* A 54.

Sudėtinio termino *taksi automobiliai* A 21 nederinamuoju pažyminiu eina nekaitomas daiktavardis.

Gerokai mažiau aptikta trižodžių nederinamojo pažyminio grupės pavyzdžių: *alkūninio veleno alkūnė* A 65, *aukštos įtampos laidas* A 203, *cilindrų bloko galvutė* A 63, *elektros srovės šaltinis* A 172, *keturių taktų ciklas* A 36, *prieškameriniai dyzeliniai varikliai* A 151, *variklio apsisukimų skaičius* A 92, *vidaus degimo variklis* A 11, *varomųjų ratų stebulės* A 231.

Iš 5 pav. pateikto sudėtinių terminų pasiskirstymo procentais matyti, kad „Autovežimyje“ aptikti 54 % (59) derinamojo pažyminio terminai, 46 % (51) nederinamojo (valdomojo) pažyminio terminai (iš jų 82 % (42) dvižodžių terminų ir 18 % (9) trižodžių terminų).



5 pav. Sudėtinių terminų pasiskirstymas procentais

Neišlikę (ar pakitusios formos) vientisiniai ir sudėtiniai terminai

„Autovežimyje“ aptikti šie neišlikę vientisiniai terminai: *baigmė* A 13 („finišas“ TŽŽ 339) (pvz.: *Pirmąją vietą laimėjo Panhard-Levassor automobilis, į baigmę atvažiuojo per 48 val. 47 min*); *dantys* A 97 („krumpliai“ VLŽ 269) (pvz.: *Jis sudarytas iš dviejų tarpusavy dantimis sukabintų cilindrinų dantračių <...>*); *dantratėlis* A 192 („krumpliatarukas“ VLŽ 270) (pvz.: *<...> kuris savo dantratėliu suka du kartus didesnę skirstytuvo dantratę <...>*); *liemuo* A 205 („korpusas“ VLŽ 267) (pvz.: *Viršutinė dinamos dalis, kur sudėtas visas jos mechanizmas, yra liemu*); *šnaris* A 157 („lankstas“ KP 105) (pvz.: *Tai buvo trinties plokšteliniai žirklių formos amortizatoriai su oda išklotais šnariais lingių siūbavimui stabdyti*); *vėsintuvas* A 85 („aušintuvas“ VLŽ 219) (pvz.: *Jis sudarytas iš trijų dalių: viršutinės kameros, paties vėsintuvo ir apatinės kameros*).

Tekste rastas nepriėjęs terminas *dantratis* A 192. Dabartinis terminas *krumpliartatis* (VLŽ 269) aptinkamas jau 1923–1926 m. V. Čepinskio fizikos vadovėlyje *Fizikos paskaitos*, „kuris yra lyg ir pirmoji lietuviška fizikos enciklopedija“ (*krumpliartatis* FP I 83) (Kaulakienė 2009: 111). Akivaizdu, kad šių dienų terminui įsigalėti prireikė ne vieno dešimtmečio.

Žodis *pavara* „Autovežimyje“ aptinkamas tik kaip ir šiuo metu vartojamų dvižodžių terminų *kūginė pavara*, *sliekinė pavara* pagrindinis dėmuo, pvz.: *Šalia čia minėtos kūginės pavaros praktikoje dar pasitaiko sliekinė pavara užpakalinei ašiai sukti* A 265. Kalbant apie pavaras kaip pavarų dėžės komponentus, tuo laikotarpiu vartotas žodis *greitis*, pvz.: *Dantračių pergrupavimai vadinami greičiais, užtat sakoma: autovežimio turi 3 ar 4 greičius; Paprastai į greičių skaičių atbulinis greitis neįskaitomas* A 248; *Važiuojant 20–25 km/val. greitumu, įjungtu aukščiausiu greičiu* A 213. Ilgainiui žodis *pavara* pakeitė ir aptariamojo leidinio sudėtinis terminų *greičių svirtis* A 254 (pvz.: *Todėl labai svarbu pajusti tą greičių svirties H formos kelią*

<...>), *greičių dėžė* A 240 (pvz.: *<...> eilės tvarka sutinkami šie įtaisai: sankaba, greičių dėžė, kardaninis velenas <...>*) šalutinius dėmenis. Vartojama: *pavarų perjungimo svirtis* VLŽ 332, *pavarų dėžė* VLŽ 232.

Remiantis kontekstu galima teigti, kad žodis *ratas* tuo laikotarpiu vartotas ir *ratlankio* reikšme, pvz.: *Lėkštiniai ratai, dažnai vadinami diskiniiais, tuo įdomūs, kad visiškai nebūna atskirų stipinų <...>* A 232. Tekste minimas ir žodis *ratlankis* A 236, pvz.: *Patogiausi tiesiakraštėms padangoms yra vadinamieji gilieji ratlankiai*.

Žodis *pneumatikai* ir kartais skliaustuose teikiamas sudėtinis terminas, kurio šalutiniu dėmeniu eina nederinamasis pažymynis, išreikštas prielinksniu su konstrukcija su įnagininku (*gumos su oru*) šiuo metu įvardijamas sudėtinis terminu *pneumatinės padangos* (VLŽ 286).

Kai kurie vientisiniai lietuviški ir skolinti terminai yra kiek kitokios fonetinės ar morfologinės formos, pvz.: *akseleratorius* A 279 („akceleratorius“ DLKŽ 5), *aliuminijas* A 40, *aliuminijus* A 39 („aliuminis“ TŽŽ 62), *ašiagalai* A 228 („ašigaliai“ DLKŽ 43), *celuloza* A 102 („celiuliozė“ TŽŽ 184), *cilinderis* A 10 („cilindras“ TŽŽ 202), *įvara* A 46 („įvorė“ DLKŽ 264), *kryžma* A 268 („kryžmė“ DLKŽ 336), *kulisa* A 254 („kulisė“ VLŽ 270), *magnezijus* A 42 („magnis“ DLKŽ 377), *silicijus* A 43 („silicis“ DLKŽ 691), *skerspjūvis* A 43 („skerspjuvis“ DLKŽ 701), *staniolis* A 190 („staniolis“ TŽŽ 1036), *šilima* A 229 („šiluma“ DLKŽ 807), *toluolis* A 103 („toluenas“ DLKŽ 1101), *traukės* A 84 („trauklės“ DLKŽ 853).

Aptariamajame leidinyje rasta šiuo metu nenorminiais laikomų hibridų. Dalis jų sudaryti su dėmenimis *auto-* ir *elektro-*, pvz.: *autosunkvežimio* A 134 („sunkvežimio“ DLKŽ 768), *dizelvariklis* A 147 („dizelinis variklis“ VLŽ 348), *elektrovariklis* A 212 („elektros variklis“ VLŽ 348).

Iš konteksto matyti, kad hibridinės darybos žodis *autovežimio (-iai)* A 9 leidinyje įvardija transporto priemonę (-es), pvz.: *Taigi autovežimiai pagal jų paskirtį skirstomi*

į šias tris stambiausias rūšis: 1) automobilius, 2) autosunkvežimius ir 3) autobusus (motociklai taip pat skaitomi autovežimiais).

Iš aptiktų pavyzdžių galima spręsti, kad tekste *autovežimis* dažniausiai vartojamas žodžio *automobilis* reikšme, pvz.: *ugniagesių autovežimis* A 217 *policijos autovežimis* A 217.

Išskirtini sudėtiniai (dvižodžiai ir trižodžiai) terminai, kurių pagrindinis ir šalutinis dėmenys (ar kuris nors iš komponentų) pakito arba juos pakeitė trumpesni terminai, pvz.: *amortizacijos spyruoklės kaištelis* A 214 („spyruoklinis kaištis“ VLŽ 258), *ankstyvas ir vėlyvas degimas* A 35 („ankstyvasis ir vėlyvasis uždegimas“ VLŽ 344) (pvz.: <...> *pavaizduoti vadinamasis ankstyvas ir vėlyvas degimas* <...>); *apatinė karterio dalis* A 60 („karterio dugninė“ VLŽ 235) (pvz.: *Svarbiausia apatinės karterio dalies paskirtis uždaryti karterį iš apačios* <...>); *apatinė radiatoriaus kamera* A 85, *viršutinė radiatoriaus kamera* A 85 („apatinis radiatoriaus bakelis“, „viršutinis radiatoriaus bakelis“ PATŽ 72) (pvz.: *Jis sudarytas iš trijų dalių: viršutinės kameros, paties vėsintuvo ir apatinės kameros*); *benzino takas* A 112 („degalų tiekimo vamzdelis“ PATŽ 190) (*Adatėlės tikslas uždarinėti ir atidarinti benzino taką į plūdinę*); *elektrovarė jėga* A 167 („elektrovara“ VLKK TB) (pvz.: *Įtampa, elektros energijos šaltiniui esant darbe, taip pat vadinama elektrovare jėga*); *išlyginantieji svoriai* A 49 („atsvarai“ VLŽ 218) (pvz.: *Išbalansuoti (išlyginti) alkūniniam velenui prie jo* <...> *pritaिसomi vadinamieji išlyginantieji svoriai*); *plieninių vielų sruoga* A 235 („[padangos] bortinis žiedas“ VLŽ 358) (pvz.: <...> *į jos tiesius kraštus iš abiejų pusių gumon įdedama po vieną plieninių vielų sruogą*); *dantyta svirtis* A 158 („krumpliastiebis“ VLŽ 270) (pvz.: *Kuriuo būdu stūmoklis persukamas dantyta svirtimi, labai vaizdžiai rodo 100-sis paveikslėlis*); *dantračių sugrupavimas* A 248 („krumpliaraičių pora“ VLŽ 297) (pvz.: <...> *turime 3–4 įvairius perdavimus autovežimiui į priekį varyti ir vieną dantračių suprupavimą atbulai važiuoti*); *laisvas vairo ėjimas* A 287 („vairaračio laisvumas“ PATŽ 262) (pvz.: *Žymiai didesnis laisvas vairo ėjimas jau rodo nebenormalų išsidėvėjimą*); *laisvasis*

variklio ėjimas A 122 („variklio priverstinė tuščioji eiga“ VLŽ 236) (pvz.: *Pažiūrėkime į šio karbiuratoriaus veikimą, pradėdami laisvuju variklio ėjimu*); *karbiuratoriaus gerklinis vožtuvas* A 279 („karbiuratoriaus droselinė sklendė“ PATŽ 124) (pvz.: *Atkėlus koją nuo akselatoriaus, uždaromas karbiuratoriaus gerklinis vožtuvas* <...>); *kardaninis sunėrimas* A 261 („kardano lankstas“ VLKK TB) (pvz.: *Dėl to kardaninis velenas turi lankstų sąnarį, vadinamą kardaniniu sunėrimu* <...>); *magnetinės pasagos* A 182 („pasagiškieji magnetai“ VLKK TB) (pvz.: *Magnetinės pasagos savo galuose pasibaigia magneto poliais*); *pertrauktuko plaktukėlio plunksna* A 201 („pertraukiklio spyruoklė“ VLŽ 322) (pvz.: 121 pav. 5 – *pertrauktuko plaktukėlio plunksna*); *radiatoriaus atsparnė* A 84 („radiatoriaus žaliuzės“ VLŽ 356) (pvz.: *Paskutiniu laiku moderniuose automobiliuose tos radiatoriaus atsparnės reguliuojamos ne pagal vairuotojo norą, bet automatiškai* <...>); *variklio gyvoji jėga* A 49 („variklio sukimo momentas“ VLŽ 279) (pvz.: *Smagračio svoris taip apskaičiuotas, kad smagratis, įgavęs sukimąsi darbo takto metu, palaikytų variklio gyvąją jėgą iki kito sprogo (darbo takto)*); *važinėjimo tvarkos nuostatos* A 282 („eismo taisyklės“ VLŽ 335) (pvz.: *Tai priklauso nuo šalyje veikiančiųjų važinėjimo tvarkos nuostatų*).

Aptikta sudėtinių terminų, kurių pakito pagrindinis dėmuo, pvz.: *alyvos latakas* A 96 („alyvos kanalas“ PATŽ 66) (pvz.: <...> *kurios turi sąlytį su alkūniniame velene esančiu alyvos lataku*); *alkūninio veleno pakaklys (-iai)* A 47 („alkūninio veleno švaistiklio kakliukas, -ai“ VLŽ 258) (pvz.: *Be minėto pakaklio švaistikliui, alkūninis velenas turi dar du pakaklius pagrindinėms gulykloms* <...>); *arklio jėga* A 12 („arklio galia“ VLŽ 240) (pvz.: <...> *be to, patys varikliai turi didelį galingumą, vienai arklio jėgai tenka tik iki 650 gr ir net mažiau variklio svorio*); *automobilizmo vystymasis* A 21 („[automobilizmo] raida“ VLŽ 303) (pvz.: *Kalbėdami apie automobilio vystymąsi, aptarėm* <...>); *karbiuratoriaus plūdinė* A 112 („[karbiuratoriaus] plūdės kamera“ VLŽ 259) (pvz.: *Plūdinė yra metalinis indelis, kuriame būva tam*

tikras benzino kiekis, pritekėjęs iš bako); *lingės lapas* A 224 („lingės lakštas“ VLŽ 271) (pvz.: *Ne visi lingės lapai vienodi: skirtumą sudaro tik lapų ilgis*); *plieniniai lapai* A 224 („plieniniai lakštai“ PATŽ 200) (pvz.: *Kad lingė galėtų minkštai siūbuoti, ji padaryta ne iš vieno metalo gabalo, bet iš keleto plieninių lapų*); *spyruoklės dubenėlis* A 50 („spyruoklės lėkštelė“ VLŽ 272); *švaistiklio stiebelis* A 46 („švaistiklio kotas“ VLŽ 267) (pvz.: *Švaistiklio stiebelis jungia mažąją švaistiklio galvutę su didžiąja galvute <...>*); *termosifoninis vėsinimas* A 81 („termosifoninis aušinimas“ VLŽ 219) (pvz.: *Pirmasis būdas vadinamas termosifoniniu vėsinimu*); *vairo stiebas* A 283 („vairo velenas“ VLŽ 352) (pvz.: *Toliau nuo vairo priekinės ašies link eina vairo stiebas*); *variklio apdanga* A 95 („[variklio] antvožas, dangtis, gaubtas“ KP 63) (pvz.: *Tai atliekama tokiu būdu: atkėlus variklio apdangą <...>*); *vožtuvo stiebelių dubenėliai* A 51 („vožtuvo lėkštelės“ VLŽ 272) (pvz.: *Įvairūs vožtuvų stiebelių dubenėlių pritvirtinimai matyti 32-e paveikslėlyje*); *žvakės liemuo* A 195 („žvakės korpusas“ VLŽ 267) (pvz.: *Žvakės liemenį sudaro visa jos metalinė dalis <...>*).

„Autovežimyje“ rasta daug sudėtinių terminų pavyzdžių, kurių šalutinis dėmuo pakito:

1. Tekste vartojami iš daiktavardžių padaryti santykiniai priesagos *-inis*, *-ė* būdvardžiai. Nusakant automobiliui ar kitai transporto priemonei priklausančias dalis, teiktinesnis kilmininko linksnis, pvz.: *automobilinė dinama* A 209 (=automobilio generatorius), *automobiliniai ratai* A 232 (=automobilių ratai), *automobiliniai starteriai* A 213 (=automobilių starteriai), *automobiliniai varikliai* A 46 (=automobilių varikliai), *automobiliniai dizelvarikliai* A 156 (=automobilių dyzeliniai varikliai), *motocikliniai karbiuratoriai* A 129 (=motociklų karbiuratoriai), *variklinės žvakės* A 195 (=variklio žvakės). Kilmininku šiuo metu reiškiami transporto priemonės variklio energijos šaltinių nusakantys pažyminiai, pvz.: *gariniai varikliai* A12 („garo varikliai“ VLŽ 348), *elektriniai varikliai* A 12 („elektros varikliai“ VLŽ 348).

2. Leidinyje aptikta sudurtinių priesagos *-inis*, *-ė* pažyminių, kurie keistini galūnių ve-

diniais arba keliais žodžiais, pvz.: *daugcilindrinis variklis* A 25 („daugiacylininis variklis“ VLŽ348), *daugdiskinė sankaba* A 244 („daugiadiskė sankaba“ VLŽ 311), *dvicilindriniai varikliai* A 62 („dviejų cilindrų varikliai“ VLŽ 348), *viencilindrinis variklis* A 25 („viencilindris variklis“ VLŽ 350), *viendiskinė sankaba* A 244 („vienadiskė sankaba“ VLŽ 312). „Autovežimyje“ vartojami ir atitinkantys šį darybos tipą sudėtiniai terminai *keturtakčiai*, *dvitakčiai varikliai* A 62; *keturių taktų varikliai*, *dviejų taktų varikliai* A 24.

3. Tekste yra derinamųjų pažyminių, išreikštų būdvardžiu, įvardžiuotiniu būdvardžiu, neveikiamosios rūšies dalyviu, kuriuos pakeitė dvižodžiai ar trižodžiai terminai arba tikslesnės reikšmės žodžiai, pvz.: *dantytas žiedas* A 50 („krumpliutasis žiedas“ VLŽ 358), *elektrinė žvakė* A29 („uždegimo žvakė“ VLKK TB), *galingas variklis* A 61 („didelės galios variklis“ VLŽ 348); *laisvoji padėtis* A 249 („neutralioji padėtis“ VLŽ 286), *motorinė priemonė* A 101 („motorinė transporto priemonė“ VLKK TB), *pusinės lingės* A 225 („pusiau elipsinės lingės“ VLŽ 273); *sklandiklinis variklis* A 160 („sklandinio dujų skirstymo variklis“ VLŽ 349). Ilgainiui pakito sudėtinio termino *sudėvėtas tepalas* A 299 pažyminys. Vartojama: *naudotas tepalas* (VLKK TB). Pagal analogiją reikėtų vartoti *naudota alyva* (tekste – *išdėvėta alyva* A 93), *naudotos dujos* (tekste – *suvartotos dujos* A 30).

Leidinyje aptinkamas šiuo metu neteiktinas kalbamosios grupės pavyzdys *pikrautas akumuliatorius* A 175. Tačiau kalbant apie veiksmą – akumulatoriaus įelektrinimą tekste aptinkama tiek taisyklinga (*įkrauti* A 200), tiek dabar normine laikoma (*pikrauti* A 175) forma.

4. Tekste vartojami terminai, kurių pakito šalutiniai dėmenys – derinamieji pažyminiai, išreikšti neveikiamosios rūšies dalyviais. Juos pakeitė:

a) nederinamieji pažyminiai, išreikšti to paties arba tikslesnės reikšmės žodžio vienaskaitos kilmininko linksniu, pvz.: *įsiurbiamasis vamzdis* A 109 („įsiurbimo vamzdis“ VLŽ 347, VLKK TB), *įsiurbiamasis vožtuvas* A 27 („įsiurbimo vožtuvas“ VLKK TB), *išmetamasis vožtuvas* A 50 („išmetimo vožtuvas“ VLKK

TB); *išmetamoji anga* A 30 („išmetimo anga“ VLKK TB); *greitinamasis siurbliukas* A 128 („greitinimo siurblys“ VLŽ 316), *jaudinamosios apvijos* A 206 („sužadinio apvijos“ PATŽ 172), *kompresijos taktas* A 27 („suspaudimo taktas“ VLŽ 335), *maišomoji kamera* A 128 („maišymo kamera“ VLŽ 259), *suspaudžiamoji arba kompresijos kamera* A 28 („suspaudimo kamera“ VLŽ 259), *vėsinamosios briaunos* A 148 („aušinimo briaunos“ VLŽ 224);

b) derinamasis pažymynys, išreikštas įvardžiutine būdvardžio forma, pvz.: *degaamosios medžiagos* A 23 („degiosios medžiagos“ VLŽ 278).

5. Sudėtinio termino *spyruokliuojantieji žiedai* A 42 derinamąjį pažyminį, išreikštą veikiaamosios rūšies dalyviu, laikui bėgant pakeitė santykinis būdvardis *spyruokliniai* (VLŽ 358).

6. Nagrinėjamajame tekste aptikta nederinamųjų kilmininko linksniu išreikštų pažyminių, kuriuos ilgainiui pakeitė kiti šios grupės žodžiai ar priesagų *-iklis; -ymas; -inis, -ė* vediniai, pvz.: *autovežimio priežiūra* A 298 („[transporto priemonės] priežiūra“ VLŽ 300, PATŽ 240), *dinamos inkaras* A 208 („generatoriaus inkaras“ VLŽ 249), *lenktynių automobiliai* A 76 („lenktyniniai automobiliai“ VLŽ 221), *pertrauktuko kontaktai* A 189 („pertraukiklio kontaktas“ VLŽ 266), *stabdžių kelias* A 269 („stabdymo kelias“ VLŽ 262), *vėsinimo sistema* A 82 („aušinimo sistema“ VLŽ 315).

7. Sudėtinių nederinamųjų daugiažodžių pažyminių, kurių komponentai (ar vienas iš jų) pakito, pavyzdžiai: *apatinis mirties taškas* A 25 („apatinis rimties taškas“ PATŽ 55), *aukšto suspaudimo laipsnio varikliai* A 41 („didelio suspaudimo laipsnio varikliai“ VLŽ 348), *benzinui paduoti sistema* A 134 („[benzino] tiekimo sistema“ VLŽ 315), *cilinderiškai susuktos spyruoklės* A 230 („cilindrinės spyruoklės“ VLKK TB); *smagračio dantytas žiedas* A 50 („smagračio krumpliutasis žiedas“ VLŽ 358), *dantratinis alyvos siurblys* A 97 („krumpliartinis alyvos siurblys“ VLŽ 317), *karterio alsuojamoji anga* A 60 („karterio vėdinamoji anga“ VLŽ 210), *laisvo ėjimo purkštukas* A 116 („tuščiosios eigos purkštukas“ VLŽ 302),

perstumiamųjų dantračių greičių dėžė A 249 („pavarų dėžė su slankiaisiais krumpliaračiais“ VLŽ 232), *pertrauktuko žiedo kumšteliai* A 188 („pertraukiklio kumšteliai“ VLŽ 270), *trinties plokšteliniai (frikcioniniai) amortizatoriai* A 226 („frikciniai amortizatoriai“ PATŽ 173), *vidinių trinkučių stabdžiai* A 272 („būgniniai stabdžiai“ VLŽ 324), *viršutinis mirties taškas* A 25 („viršutinis rimties taškas“ PATŽ 55).

8. Pažymimąjį žodį, kurį sudaro prielinksnio su konstrukcija su įnagininku, pakeitė santykinis priesagos *-inis, -ė* būdvardis, pvz.: *diferencialas su sliekine pavara* A 265 („sliekinis diferencialas VLŽ 233).

9. Pažymimųjų žodžių, turinčių neįprastą fonetinę ar morfologinę formą, pavyzdžiai: *dešiniasis ratas* A11 (*dešinysis* plg. VLKK TB), *dizeliniai varikliai* A 147 („dyzeliniai varikliai“ VLŽ 348), *kairiasis ratas* A11 (*kairysis* plg. VLKK TB), *kalčio chloridas* A 90 („kalčio chloridas“ VLKK TB), *konzolinės lingės* A 225 („[pusiau elipsinės] konsolinės lingės“ PATŽ 143), *natrijaus šarmas* A 176 („natrio šarmas“ VLKK TB), *savaimas užsidegimas* A 100 („savaiminis užsidegimas“ VLŽ 344), *šiluminė energija* A 302 („šiluminė energija“ VLKK TB).

9. Dvižodžių terminų *našdako milteliai* A 54 (plg. rus. k. *наждачный порошок* – švitriniai milteliai), *špižiniai stūmokliai* A 39 („ketiniai stūmokliai“ VLŽ 327) pažyminiai šiuo metu vertinami kaip ntk. svetimybė ir ntk. hibridas.

Išskirtini pakitusios darybos terminai (vien-tisiniai arba sudėtinių terminų pagrindiniai dėmenys):

1. Priesagų *-tuvas, -iklis, -tukas, -tojas* vediniai:

a) supainiotos veikėjų ir įtaisų ar priemonių pavadinimų kategorijos, pvz.: *pakėlikas* A 50 („kėliklis“ DLKŽ 295), *srovės ėmėjai* A 211 („srovės ėmikliai“ VLŽ 238), *vandens vėsintojas radiatorius* A 83 („vandens radiatorius“ PATŽ 73);

b) priesagų *-tukas, -tuvas* vedinius pakeitė priesagos *-iklis* terminai, pvz.: *išjungtukas* A 193 („išjungiklis“ VLKK TB), *pertrauktukas* A 186 („pertraukiklis“ VLŽ 295), *stumtukas* A 57 („stūmiklis“ VLKK TB);

c) priesagų *-tuvas, -iklis* vedinius pakeitė trumpesni terminai, pvz.: *priekiniai žibintuvai*

A 219 („priekiniai žibintai“ VLŽ 358), *sklandiklis* A 160 („sklandis“ VLKK TB).

2. Deminutyvinių priesagų vediniai pakeisti kitų priesagų ar nepriesaginės darybos žodžiais, pvz.: *ašėlė* A 194 („ašis“ VLŽ 215), *kaitinamasis siūlelis* A 216 („kaitinamasis siūlas“ VLKK TB), *kumštelinis velenėlis* („kumštelinis velenas“ VLŽ 351), *siurbliukas* A 125 („siurblys“ VLŽ 316), *stūmoklėlis* A 126 („stūmoklis“ VLŽ 327), *sraigtelis* A 122 („sraigtas“ VLŽ 323).

3. Neįsigalėjo semantiškai taisyklingas su priesaga *-ininkas* asmenį pagal profesiją įvardijantis terminas *autobusininkas* A10. Vartojamas dvizodis terminas *autobuso vairuotojas* (VLŽ 345).

4. Priesagos *-umas* vediniai:

a) vietoj žodžio *galingumas* transporto terminijoje įsitvirtino trumpesnis terminas *galia*, pvz.: *variklio galingumas* A 24 („variklio galia“ VLŽ 241);

b) tekste vartojamas ir priesagos *-umas* vedinys *greitumas* (pvz.: *važiavimo greitumas* A 238) ir galūnės vedinys *greitis* (pvz.: *autovežimių greitis* A 276) tai pačiai sąvokai pavadinti. Šiuo atveju galima kalbėti apie kategorinį daugiareikšmiškumą, kuris „dažniausiai esti ypatybės ir dydžio ar kiekybinio parametro, kiek rečiau veiksmo ir rezultato loginės kategorijos (Kaulakienė 2009: 51). Knygoje „Lietuvių fizikos terminijos raida“ taip pat aptinkama, kad „šio kategorinio daugiareikšmiškumo bandoma atsisakyti <...> XX a. pirmaisiais dešimtmečiais. Ig. Končiaus žodynyje *Terminai fizikos reikalamas*, išspausdintame laikraštyje *Lietuva* 1923–1924 m., minėti terminai paaiškinti taip: 1138. *greitis*, *čio* – *скорость* (как величина), o 1137. *greitumas*, o – *скорость* (размър скорости) (Kaulakienė 2009: 52).

c) priesagos *-umas* abstraktą *pavažumas* A 9 pakeitė dvizodis terminas *keliamoji galia* (VLŽ 241).

5. Su tarptautiniu priešdėliu *kontr-* sudarytas daiktavardis *kontraveržlė* A 57 šiuo metu įvardijamas terminu *antveržlė* (DLKŽ 17).

6. Vietoj priesagos *-lys* vedinio *purkšlys* A 148 vartojamas priesagos *-tukas* vedinys *purkštukas* (VLŽ 302).

Leidinyje „Autovežimis“ aptikta vaizdingų, šmaikščių posakių; vienus jų būtų galima įvardyti kaip frazeologizmus, kitus – traktuoti kaip to meto žargoną. Dauguma jų rašomi su kabutėmis. Kai kurie toliau minimi posakiai šnekamojoje kalboje pastebimi iki šių dienų, pvz.: *Be to, alyva turi plonu sluoksniu padengti stūmoklio ir cilindro vidines sienes, kad stūmoklis ir jo žiedai švelniau su pačiu cilindru susiliestų ir „neužsiestų“* A 92; <...> *ir kaip apsileidęs yra tas automobilininkas, kuris važinėja murziniu, alyva apžėlusiu automobiliu* A 111; *Dažnai nuo perriebinto mišinio variklis ima „šaudyti“ pro išmetamąjį vamzdį <...>* A 111; *Jei, karbiuratorių nuregulius, mišinys yra per liesas ir variklis linkęs „čiaudėti“ <...>* A 132; *Mat, išskirtos iš elektrolito deguonies ir vandenilio dujos burbulėlių pavidalu kyla į viršų – sakoma: „akumuliatorius verda“* A 176; <...> *tačiau per gausus tepimas užteškia („užmeta“) žvakę* A 196; <...> *ir variklis nebelygiai veikia, „šlubuoja“* A 198, <...> *kitaip nuo karščio deformuotųsi cilindriai bei kitos aukštos temperatūros zonoje esančios variklio dalys, o stūmokliai „užsiestų“* A 78; *Vienas iš svarbesnių dalykų variklio „sveikatai“ išlaikyti yra tinkama jo vėsinimo priežiūra <...>* A 87; *Tada sakoma, kad variklis „užspringo“, arba „užsisiurbė“* A 111.

Išvados

1. Leidinyje „Autovežimis“ aptikta nemažai iki šių dienų vartojamų vientisinių ir sudėtinių terminų. Taip pat rasta sinoniminės raiškos atvejų, iš kurių vieno varianto laikui bėgant daugeliu atvejų buvo atsisakyta, o kitas įsitvirtino transporto terminijoje. Tai rodo, kad transporto terminija tuo laikotarpiu jau turėjo gana tvirtus pamatus. Akivaizdu, kad į kalbos norminimo aktualijas aptariamuoju laikotarpiu buvo žiūrima itin atsakingai. Tai įrodo ir Lietuvos karininkų laikraštyje „Kardas“ aptikta leidinio „Autovežimis“ recenzija, kurioje dalykiškai įvertinta terminų vartosenos ir

parinkimo problema: *Terminų klausimas, ir šią knygutę išleidus, lieka atviras. <...> Terminų nustatymas, žinoma, plati ir nelengva studija, reikalaujanti specialių konsultacijų su kalbininkais ir automobilizmo žinovais (Kardas... 1940).*

2. Aptariamajame leidinyje rasta daug tarptautinių žodžių. 2 pav. duomenys rodo, kad daugiausia jų kilusių iš lotynų kalbos (35 %). Rasta tik keletas neteiktinų svetimybų. Dauguma jų tekste turi vėliau juos pakeitusius atitikmenis (pvz.: ntk. svetimybės *balkiai, gasas, šoferis, špižius, špūlė* pakeitė *šijos, greitis, vairuotojas, ketus, ritė*).
3. Kai kurie iki šių dienų išlikę lietuviški ir tarptautiniai terminai yra kiek kitokios fonetinės ar morfologinės formos, pvz.: *įvara* A 46 („įvorė“ DLKŽ 264), *akselratorius* A 279 („akceleratorius“ DLKŽ 5).
4. Tam tikrą leidinio „Autovežimis“ terminijos dalį sudaro neišlikę vientisiniai terminai, pvz.: *dantys* A 97 („krumpliai“ VLŽ 269), *vėsintuvas* A 85 („aušintuvas“ VLŽ 219).
5. Aptikta neišlikusių (ar pakitusios formos) sudėtinių terminų:
 - a) išskirtini sudėtiniai terminai, kurių pagrindinis ir šalutinis dėmenys (ar kuris nors iš komponentų) pakito ar juos pakeitė trumpesni terminai, pvz.: *viršutinė radiatoriaus kamera* A 85 („viršutinis radiatoriaus bakelis“ PATŽ 72), *dantiyta svirtis* A 158 („krumplias-tiebis“ VLŽ 270), *važinėjimo tvarkos nuostatos* A 282 („eismo taisyklės“ VLŽ 335);
 - b) pakito pagrindinis sudėtinio termino dėmuo, pvz.: *alyvos latakas* A 96 („alyvos kanalas“ PATŽ 66), *lingės lapas* A 224 („lingės lakštas“ VLŽ 271);
 - c) sudėtiniai terminai, kurių pakito šalutiniai dėmenys, pvz.: *jaudinamosios apvijos* A 206 („sužadinimo apvijos“ PATŽ 172); *laisvo ėjimo purkštukas* A 116 („tuščiosios eigos purkštukas“ VLŽ 302);
 - d) pakitusios darybos terminai (vientisiniai terminai ir sudėtinių terminų pagrindiniai dėmenys), pvz.: *kontrveržlė* („antveržlė“ DLKŽ 17) *srovės ėmėjai* („srovės ėmikliai“ VLŽ 238).

Santrumpos

A – Ausra, Laikrasztis, išleidžiamas per Dra. Basanawiczium (1883–1886).

A – Levanas, J. 1940. *Autovežimis*.

DLKŽ – Keinys, S., et al. 2000. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*.

FP – Čepinskis, V. 1923–1926. *Fizikos paskaitos*. I–VII sk., Kaunas.

KP – Kalbos patarimai. 2005. IV t. *Leksika. Skolinių vartojimas*.

PATŽ – Katalynaitė, R., et al. 1995. *Penkiakalbis automobilių terminų žodynas*.

ŠF – Šakenis, K. 1920. *Fizika*. 1–3 d.

VLKK TB – Valstybinės lietuvių kalbos komisijos Terminų bankas.

VLŽ – Žitkutė, A. 1996. *Vokiečių–lietuvių, lietuvių–vokiečių kalbų automobilių terminų žodynas*.

Literatūra

XX amžius. 1940. Nr. 56 [žiūrėta 2012-01-25]. Prieiga per internetą: <http://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biExemplarId=53594>

Gaivenis, K., et al. 2000. *Radioelektronikos terminų žodynas*. Vilnius: BĮ UAB „Litimo“.

Gaivenis, K. 2002. *Lietuvių terminologija: teorija ir tvarkybos metmenys*. Vilnius: LKI.

Geleževičius, V. A., et al. 2004. *Automatikos terminų žodynas*. Vilnius: Technika.

Giedra, K., et al. 2006. *Automobiliai*. Kaunas: „Smaltijos“ leidykla.

Kalbos patarimai. 2005. 4 kn.: *Leksika: 1. Skolinių vartojimas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Kardas. 1938. Nr. 20 [žiūrėta 2012-01-25]. Prieiga per internetą: <http://www.epaveldas.lt/vbspi/bi-Record.do?biExemplarId=4244&biRecordId=2338>.

Kardas. 1940. Nr. 11 [žiūrėta 2012-01-25]. Prieiga per internetą: <http://www.epaveldas.lt/vbspi/bi-Record.do?biExemplarId=4207&biRecordId=2338>.

- Katalynaitė, R., et al. 1995. *Penkiakalbis automobilių terminų žodynas*. Vilnius: Keturi ratai.
- Keinys, S., et al. 2000. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Kaulakienė, A. 2009. *Lietuvių fizikos terminijos raida*. Vilnius: Technika.
<http://dx.doi.org/10.3846/1589-M>
- Levanas, J. 1940. *Autovežimis*. Kaunas: „Sakalo“ leidykla.
- Lietuvos auto*. 1932 (9) [žiūrėta 2012-04-10]. Prieiga per internetą: <http://www.epaveldas.lt/vbspi/bi-Record.do?biExemplarId=60665&biRecordId=5144>
- Lietuvos kelių policijos istorija* [žiūrėta 2012-01-25]. Prieiga per internetą: <http://www.autoreviu.lt/portal/categories/335/1/0/1/article/7905/lietuvos-keliu-policijos-istorija>.
- Palenskis, V., et al. 2007. *Fizikos terminų žodynas: lietuvių, anglų, prancūzų, vokiečių ir rusų kalbomis*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Policija*. 1933. Nr. 16 [žiūrėta 2012-01-25]. Prieiga per internetą: <http://www.epaveldas.lt/vbspi/bi-Record.do?biExemplarId=50580&biRecordId=5127>.
- Policija*. 1935. Nr. 17 [žiūrėta 2012-01-25]. Prieiga per internetą: <http://www.epaveldas.lt/vbspi/bi-Record.do?biExemplarId=50671&biRecordId=5127>.
- Švenčianas, P., et al. 2004. *Aiškinamasis šiluminės ir branduolinės technikos terminų žodynas*. Kaunas: Technologija.
- Vaitkevičiūtė, V. 2007. *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Žodynas.
- Valiukėnas, V., et al. 2006. *Penkiakalbis aiškinamasis metrologijos terminų žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Valstybinės lietuvių kalbos komisijos interneto tinklalapis. Terminų bankas*. Prieiga per internetą: <http://www.vlkk.lt>.
- Žitkutė, A. 1996. *Vokiečių–lietuvių, lietuvių–vokiečių kalbų automobilių terminų žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

TERMINOLOGY ANALYSIS OF THE EDITION OF “AUTOVEŽIMIS” (1940)

Angelika Petrėtienė, Laurynas Makaravičius

The article discusses the terminology used in J. Levan's book “Autovežimis”, published in 1940 (hereinafter in the text referred to as abbreviation A), particularly the terminology (of both transportation and other terms) used in transportation sphere (mainly in physics and chemistry). The authors review simple and complex terms, analyse expression of synonymous terms. The 3rd Chapter of the book presents terms that have not been preserved or their forms have altered over time with the aim of determining the terms that replaced them. Identified current terms in the text are written in quotes, quoted from sources: *Kalbos...*(2005); Katalynaitė et al. (1995); Keinys et al. (2000); Vaitkevičiūtė (2007); Žitkutė (1996). Terms from the Term Bank of Lithuanian State Language Commission are provided as well (Source: Gaivenis et al. 2000; Geleževičius et al. 2004; Palenskis et al. 2007; Švenčianas et al. 2004; Valiukėnas et al. 2006). Determination of terms meaning is based on the vehicle design and systems schemes and diagrams given in Giedra et al. (2006). The edition presents authentic language.

Keywords: simple and complex terms, international words, inapplicable foreign words, expression of synonymous terms, terms that disappeared from common usage and terms in altered form.

Įteikta 2012-06-13; priimta 2012-09-04